

УДК 327.39:341.234:342.725

П. В. Опанащук,
к. і. н., доцент, доцент кафедри права та публічного управління,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7164-4143>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.16.271

РЕАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХАРТІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ МОВ АБО МОВ МЕНШИН

P. Opanashchuk,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law and Public Administration, Zhytomyr Ivan Franko State University

IMPLEMENTATION OF THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN CHARTER FOR REGIONAL OR MINORITY LANGUAGES

У статті досліджено вплив імплементації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин на мовну політику в Україні. Мовна політика розглядається, з одного боку, як найбільш чутлива складова формування гуманітарного простору країни, з іншого боку — як потужний інструмент творення нації. Долучення України до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин є невід'ємною складовою приведення вітчизняного мовного законодавства до європейських стандартів. Зазначається, що, цей документ у руках проросійськи налаштованих політиків став інструментом гібридного впливу на український гуманітарний простір з метою досягнення цілей внутрішньої дестабілізації й фрагментації українського суспільства за мовною та національною ознакою. У статті досліджено протекціоністські заходи, здійснені Україною задля забезпечення функціонування державної мови, а також з'ясовано реакцію на ці заходи з боку Ради Європи.

The article examines the impact of the implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages on language policy in Ukraine. All states that have joined this document undertake to protect and promote the traditional languages of the country's minorities in all spheres of public life: in education, justice, in administrative authorities and civil service, mass media, in cultural events and projects, economic and social life and cross-border exchanges. The language policy is considered, on the one hand, as the most sensitive component of the formation of the country's humanitarian space, and, on the other hand, as a powerful tool for nation-building. Ukraine's accession to the European Charter for Regional or Minority Languages is an integral part of bringing domestic language legislation in line with European standards. However, the implementation of this document has led to a number of controversial issues that need to be resolved. In this context, it is noted that in the Ukrainian reality, the implementation of the provisions of the European Charter for Regional or Minority Languages has become a tool for anti-state pro-Russian forces to counter the Ukrainian authorities' desire to unite society around the support of the state language. In particular, this document, in the hands of pro-Russian politicians, has become an instrument of hybrid influence on the Ukrainian humanitarian space in order to achieve the goals of internal destabilization and fragmentation of Ukrainian society along linguistic and national lines. This issue has become especially relevant in the context of the occupation of the Crimean peninsula, and was also used as one of the pretexts for the Russian invasion of the eastern regions of Ukraine in 2014. The article analyzes the protectionist measures taken by Ukraine to ensure the functioning of the state language, and also

examines the reaction to these measures by the Council of Europe. Also, emphasizes that Ukraine's experience has shown the importance of developing mechanisms that would make it impossible to use the language environment as a basis for inciting ethnic hatred.

Ключові слова: національні меншини, регіональні мови, мовна політика, гуманітарний простір, європейська інтеграція.

Key words: national minorities, regional languages, language policy, humanitarian space, European integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зміни та трансформації, які відбуваються в Україні в сучасних умовах, потребують стійкості соціальних систем різних рівнів. Важливою складовою в цьому контексті є формування цілісного гуманітарного простору країни як сукупності сфер суспільно-культурної діяльності, котрі повною мірою здатні забезпечувати культурні потреби громадян України.

Найбільш чутливою складовою формування гуманітарного простору є мовна політика держави, в основі якої лежить сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у державі та соціумі. Її об'єктами є українська мова; групи мов, виділені за різними ознаками; групи носіїв мови (існуючих та потенційних); мовні відносини [6, с. 84; 8, с. 166].

Мовна політика в Україні виступає потужним інструментом творення нації, важливою складовою формування цілісного гуманітарного простору в умовах складних викликів сьогодення. З іншого боку — шлях європейської інтеграції, яким рухається Україна, зумовлює необхідність імплементації нормативно-правових механізмів регулювання мовної політики, запровадження у країнах-членах ЄС. Одним із таких механізмів є реалізація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, до якої долучилася й Україна. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що імплементація цього документу спонукає Україну не лише привести власне мовне законодавство до європейських стандартів, але й спричиняє низку викликів, пов'язаних зі спробами політизувати це питання й, як наслідок, загальмувати розпочаті євроінтеграційні процеси.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Зважаючи на актуальність даного питання, окремі аспекти реалізації мовної політики дедалі частіше привертають до себе увагу науковців. Зокрема, дану проблематику піднімали у своїх працях такі дослідники, як Д. Грицяк, Т. Ковальова, Ю. Куц, Ю. Бестерс-Дільгер, Ю. Макарець, Л. Масенко, Р. Лозинський, С. Савойська, В. Омельчук, Г. Євсєєва та інші. Однак динаміка суспільно-політичних процесів останніх років та їх вплив на мовне середовище в Україні зумовлює потребу подальшої наукової розробки даної теми.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження впливу імплементації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин на реалізацію мовної політики в Україні як важливої

складової формування цілісного гуманітарного простору країни.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тривале перебування при владі в Україні політичних сил, які обстоювали ідеї багатовекторності в зовнішній політиці, що супроводжувалось заграванням з російськомовним електоратом, призвело до поглиблення дисбалансу й напруги не лише мовних відносин у суспільстві, але й негативно позначилось на цілісності гуманітарного простору країни загалом. Врешті-решт, ставлення українців до мовного питання перетворилось на своєрідний лакмусовий папірець, що визначає не лише національну самоідентифікацію, але й у багатьох випадках виступає маркером у ставленні до вектору зовнішньополітичної орієнтації України.

Професор-славист Фрайбурзького університету (Німеччина) Ю.Бестерс-Дільгер акцентує увагу на ще одному важливому аспекті мовної політики в Україні, а саме — впливі на неї євроінтеграційних процесів. Зокрема, дослідниця зазначає, що до 2009 року на реалізацію мовної політики в Україні впливало дві тенденції. З одного боку спостерігалось прагнення вітчизняного політичного керівництва забезпечити баланс між підтримкою розвитку державної мови та захистом прав національних меншин. З іншого боку — давалася взнаки тенденція ускладнення творення української нації на основі української мови у зв'язку з євроінтеграційними процесами [1, с. 88—89]. Мова йде про те, що прагнення України до членства в Європейському Союзі зумовило необхідність імплементації у вітчизняне законодавство стандартів Ради Європи щодо реалізації мовної політики. При цьому слід брати до уваги те, що мовне питання в Україні завжди позначалось суттєвою політизацією й неодноразово використовувалось різними антидержавними політичними силами як привід до штучного розколу суспільства.

Певні складнощі в цьому контексті виникли й під час ратифікації в 2003 р. Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (набула чинності у 2006 р.). Хартію було ухвалено у Страсбурзі 5 листопада 1992 р. з метою "захисту й розвитку історичних регіональних мов і мов національних меншин у Європі" [2]. Усі держави, які долучились до цього документу, беруть на себе зобов'язання захищати та пропагувати традиційні мови меншин країни в усіх сферах суспільного життя: в освіті, правосудді, в адміністративних органах влади та державній службі, засобах масової інформації, у культурних заходах та об'єктах, економічному і соціальному житті та транскордонних обмінах. Реалізація цих зобов'язань потребує розробки та впровадження відповідної нормативно-правової бази, яка чітко визначає ви-

користання мов меншин у різних сферах суспільного життя [5, с. 2].

Відповідно до цього документу, Україна взяла на себе зобов'язання вживати заходів з підтримки 13 мов меншин, серед яких і російська. Однак в українських реаліях на певному етапі Хартія перетворилась на інструмент протидії опозиційними проросійськими силами прагненню української влади згуртувати суспільство навколо підтримки державної мови. Зокрема, у 2007 р. експерти Комітету міністрів Ради Європи оприлюднили перший звіт про виконання Україною Хартії. У ньому акцентувалася увага на тому, що російською мовою користується значна частина населення України — серед яких і самі українці, й представники інших національних меншин. У звіті містилась рекомендація взяти до уваги цей чинник у процесі реалізації мовної політики в Україні [4].

Таким чином, ратифікація Хартії створила передумови для віднесення російської мови до мов, котрі потребують захисту й підтримки з боку держави. А це, своєю чергою, було використано популістськими проросійськими політиками для обґрунтування надання російській мові статусу регіональної офіційної мови на значній частині території України. Так, набуття чинності Хартією в 2006 році позначилось вимогами низки районних, міських та обласних рад Сходу та Півдня України визнати російську мову регіональною, не дочекавшись навіть, поки закон про ратифікацію набуде чинності.

Таким чином, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин у руках проросійськи налаштованих політиків стала інструментом гібридного впливу на український гуманітарний простір з метою досягнення цілей внутрішньої дестабілізації й фрагментації українського суспільства за мовною та національною ознакою.

Варто враховувати, що положення Хартії приймалися у 1992 році в геополітичних реаліях, які виключали використання мовного питання в Європі як інструменту гібридної війни. В українських реаліях реалізація цього документу була використана для захисту мовних інтересів агресора, вимоги якого потім трансформувались у захист т. зв. "російського світу", в основі якого лежав захист від мовних та інших національних "утисків" російськомовного населення. Створилась парадоксальна ситуація, при якій саме державна мова потребувала першочергового захисту, а положення Хартії унеможлилювали вжиття реальних кроків у цьому напрямі, створюючи сприятливі умови для подальшої фрагментації українського суспільства за мовною та національною ознакою.

Ця фрагментація, врешті-решт, вийшовши з гуманітарної площини, призвела до ще глибшого розколу держави у політичній сфері шляхом нав'язування суспільству тези про "російськомовний Схід і україномовний Захід". Ю.Макарець з цього приводу слушно зазначає, що ратифікація Україною даної Хартії зумовила появу обставин, які потенційно могли суттєво розбалансувати мовну ситуацію в Україні [7, с. 55].

Щоб уникнути подальшого розколу в суспільстві за мовною ознакою, у 2006 р. за ініціативи Президента В. Ющенка був підписаний Універсал національної єдності, відповідно до якого держава, зокрема, мала забезпечити "всесторонній розвиток і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій території Ук-

раїни — як основи самоідентифікації народу і держави". Щоправда, під тиском опозиційної тоді Партії регіонів у цьому документі також було зафіксоване гарантоване кожному громадянину право вільно використовувати "в усіх життєвих потребах" російську чи іншу рідну мову "відповідно до Конституції України та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" [9].

За часів президентства В.Януковича під приводом реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин знову активізувалися спроби на законодавчому рівні закріпити російську мову як другу офіційну поряд з українською, або ж як регіональну. Такі заходи супроводжувались істотним скороченням статей державного бюджету, покликаних забезпечити фінансову підтримку української мови. Зокрема, у державному бюджеті на 2011 рік витрати на забезпечення розвитку та застосування української мови були скорочені майже в 4 рази. У бюджеті, затвердженому на 2012 рік, такої статті взагалі не було передбачено. Натомість у видатках, запланованих на 2013 рік, більш ніж у 10 разів зросли витрати на "заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" [7, с. 56].

З ініціативи провладних політиків Верховною Радою України у 2012 р. було прийнято Закон "Про засади державної мовної політики". Одразу після цього російську мову регіональною спробували визнати низка обласних та міських рад Сходу та Півдня України, а угорську — в м. Берегове (Закарпаття). Низка населених пунктів Чернівецької та Закарпатської областей визнали регіональною мовою молдовську (румунську). Лише після Революції Гідності у 2018 р. Конституційним Судом України цей закон було визнано неконституційним через порушення процедури його ухвалення.

Однак маніпуляції питаннями захисту мовних прав російськомовного населення на цьому не припинились. Використання даної теми стало одним із елементів російської гібридної війни проти України на території Кримського півострову та на Сході України й, врешті-решт, було використане як один із приводів до початку російського вторгнення до України у 2014 році.

Події російсько-української війни стали визначальними в процесі мовної самоідентифікації українців. Зокрема, змінилося як ставлення самого суспільства до мовного питання, так і рівень консолідації українських політичних та культурних еліт у поглядях на необхідність вжиття більш дієвих протекціоністських заходів, спрямованих на захист української мови. Таким чином, значно зріс рівень згуртованості українського суспільства в поглядах на мову як на чинник, який впливає на єдність гуманітарного простору всієї країни. Однак на практиці це питання вийшло далеко за межі лише гуманітарної складової — прийшло усвідомлення того, що мовна єдність суспільства стала одним із чинників забезпечення національної стійкості в умовах активізації явних та прихованих загроз українській державності.

У 2019 р. Верховною Радою України було прийнято Закон "Про забезпечення функціонування української мови як державної" [3]. Прийняття цього Закону давно перебувало в статусі пріоритетів державної гуманітарної політики. Він не лише визначає статус державної мови, але й регулює її використання у різних сферах суспільного життя, визначає стандарти та вимоги до її застосування.

Окрім цього, було вжито низку протекціоністських заходів, спрямованих на забезпечення умов для розширення вільного використання української мови в ключових сферах суспільного життя. Зокрема, було введено квоти на використання україномовних програм на радіо та на телебаченні, внаслідок чого суттєво зростає частка україномовного продукту в цих галузях.

Важливо, що заходи, спрямовані на забезпечення функціонування української мови, не викликали засудження з боку Ради Європи. Комітет експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин оприлюднив заяву, у якій звернув увагу на неприпустимість застосування російською федерацією в якості приводу для агресії факту присутності російської мови в Україні як однієї з мов меншин [5]. Комітет найрішучіше засудив агресію РФ проти України та висловив свою солідарність з усім українським народом. При цьому було відзначено зусилля української влади щодо імплементації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на сучасному етапі розвитку української державності особливої ваги набуває продовження реалізації на державному рівні дієвих протекціоністських заходів у мовно-культурній сфері. Це допоможе подолати наслідки багаторічної асиміляторської політики, яка здійснювалась російською владою не лише за радянських, але й за імперських часів. Водночас, мовна політика в Україні повинна реалізовуватись з урахуванням досвіду та практик країн Європейського Союзу.

Ідея єдності у різноманітті, яка прослідковується в положеннях Хартії регіональних мов або мов меншин, є надзвичайно прогресивною. Вона довела свою життєздатність в умовах фактично безконфліктного простору ЄС, де протиріччя будь-якого походження вирішуються цивілізованим дипломатичним шляхом. Однак Європа протягом своєї історії не мала досвіду реагування на ситуації, коли мова (чи якийсь інший чинник) використовується як елемент гібридної війни, коли різноманіття (мовне, національне, культурне, релігійне тощо) стає підґрунтям для розпалювання міжнаціональної, міжрелігійної чи будь-якої іншої ворожнечі. Досвід України показав, що важливо не лише нашій країні, але й країнам-членам ЄС виробити механізми для унеможливлення реалізації на їх території подібних сценаріїв. Для цього важливо реалізовувати заходи, спрямовані на підвищення престижності та пропаганди державної мови, а також популяризувати використання державної мови в повсякденному житті, при цьому зберігаючи повагу до мов національних меншин й створюючи умови для їх вільного функціонування.

Література:

1. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. Мова і суспільство: збірник наукових праць. Львів: ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 88—94.
2. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text Дата звернення: 27.06.2024.
3. Закон України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" №2704-VIII від 25 квіт-

ня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> Дата звернення: 06.07.2024.

4. Застосування Хартії в Україні: Перший цикл моніторингу. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806dbb47> Дата звернення: 26.06.2024.

5. Заява Комітету експертів про правову базу імплементації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. URL: <https://rm.coe.int/ukrainestatementcomex15june2023-ua/1680ac16b5> Дата звернення: 26.06.2024.

6. Куц Ю. Сучасна державна мовна політика України: європейський вимір. European political and discourse. 2019. Vol. 6. Issue 6. С. 83—88.

7. Макарець Ю. Державна мовна політика незалежної України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2019. № 40. Т. 1. С. 53—58.

8. Сергієнко Л.В. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. Вісник ЖДТУ. 2019. № 2 (88). С. 162—173.

9. Універсал національної єдності від 03 серпня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06> Дата звернення: 26.06.2024.

References:

1. Besters-Dilger, Yu. (2010), "Ukrainian language policy from 1991 to 2009: an outside view", *Mova i suspilstvo: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 1, pp. 88—94.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), "European Charter for Regional or Minority Languages", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text (Accessed 15 July 2024).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian State Language", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (Accessed 15 July 2024).
4. Council of Europe (2010), "Application of the Charter in Ukraine: The first cycle of monitoring", available at: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806dbb47> (Accessed 15 July 2024).
5. Council of Europe (2023), "Statement of the Committee of Experts on the legal basis for the implementation of the European Charter of Regional or Minority Languages", available at: <https://rm.coe.int/ukrainestatementcomex15june2023-ua/1680ac16b5> (Accessed 15 July 2024).
6. Kuts, Yu. (2019), "Modern state language policy of Ukraine: European dimension". *European political and discourse*, vol. 6, issue 6, pp. 83—88.
7. Makarets, Yu. (2019), "State language policy of independent Ukraine", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, vol. 40, no. 1, pp. 53—58.
8. Serhiienko, L.V. (2019), "Humanitarian policy of Ukraine: identification of components, objects, subjects and priorities", *Visnyk ZhDTU*, vol. 2 (88), pp. 162—173.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), "Universal car of national unity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06> (Accessed 15 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 06.08.2024 р.